

A magyar *húsz* 'viginti' számnév etimológiájának kérdéséhez*

I. A számfogalmak kialakulásának története kitűnően szemlélteti, hogy a primitív ember mily lassan jutott el az absztrakt fogalmak megalkotásáig. Erre vonatkozólag EWALD FETTWEIS „Das Rechnen der Naturvölker” c. munkájában (Leipzig 1927, 56—7. l.) a következőket írja: „Die in Frage stehende Erscheinung, gewisse im ersten Kapitel auf S. 3 besprochene Tatsachen, daß man außerdem bei manchen Völkern z. B. in Nordwestamerika noch Umänderungen der Zahlworte antrifft, die nicht nur von der Art des gezählten Gegenstandes, sondern auch von den sonstigen näheren Umständen des Zählens abhängen, schließlich die Tatsache, daß wieder bei anderen Völkern wie bei den Mikmakindianern in Nordamerika die Zahlworte nicht Adjektive, sondern Verben sind, die nach allen Regeln der Kunst konjugiert werden können, alle diesen Feststellungen zeigen, wie eng ursprünglich die Zahlvorstellung mit der Vorstellung der gezählten Gegenstände, ja mit der Vorstellung der Gesamtvorgänge und Umstände, in die sie sich hineinverwoben findet, verknüpft ist, wie sich erst allmählich davon loslösen kann, wie schwer es also ist, den Relationsbegriff der Zahl zu fassen.

Ganz ähnlich wie bei Naturvölkern ist es bei Kindern, und zwar zunächst im vorschulpflichtigen Alter. Die Zahl erscheint als Eigenschaft besonders interessanter Dinge und kann nicht ohne weiteres davon losgelöst und auf andere Dinge übertragen werden. Dies geschieht nur ganz allmählich. Der Mitteilung Wertheimers von den Völkern, die wohl Baumstämme und Geld, aber nicht Dörfer zahlen können, steht als Parallele die Mitteilung William Sterns zur Seite von dem 4 Jahre und 3 Monate alten Knaben, der auf die Frage des Großvaters, »Wieviel Finger habe ich?« antwortete: »Das weiß ich nicht, ich kann nur meine Finger zählen.«¹

Mindezek alapján nem meglepő az a körülmény, hogy a primitív embernek a számolási műveletek elvégzéséhez különféle segédeszközökre volt szükség. Számos adat tanúsítja, hogy a számoláshoz segédeszközül elsősorban a kéznek és a lábnek az ujjai szolgáltak. Az első primitív számrendszerek éppen ezért szorosan kapcsolódnak az ujjakhoz. Az *öt* fogalma az egy kéz, a *tíz* a két kéz, a *húszé* pedig az egész emberéhez tapad. Így alakul ki az ötös, a huszas és a primitív tizes számrendszer.² Ez utóbbi minőségileg

* L. még: ALH. VIII, 343—60.

¹ A különféle számrendszerekre vonatkozólag l. még FETTWEIS munkáján kívül a következő munkát: W. SCHMIDT, Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde. Heidelberg 1926. (Kulturgeschichtliche Bibliothek. I. Reihe, Bd. 1.) 357—71. 1.: „Die Zahlssysteme”.

² SCHMIDT (i. m. 359—60) erről a következőket mondja: „Von größerer Bedeutung sind diejenigen Systeme geworden, die aus der Beobachtung der Fünffzahl der Finger an der Hand und der Zehen am Fuße hervorgehen.

Das reine Quinarsystem ist aber wohl nirgends zur Annahme gelangt; ich kenne nur das Beispiel des Saraweka, einer südamerikanischen Arawakensprache, bei der z. B. 10 = 2 Hände, 25 = 5 Hände ist. Überall ist es vielmehr in Verbindung

különbözött a mai tizes számrendszertől, mégpedig éppen azért, mert még a két kéz tíz ujjának a konkrét függvénye volt, ahhoz szorosán hozzátapadt, attól még nem tudott elszakadni, absztrahálódni.³

A primitív ember azonban csak akkor számolt, ha a konkrét körülmények erre rákényszerítették. Számképzeteit nem holmi játékosztön vagy a számsorok tudatos megalkotására való törekvés alakította ki, hanem a konkrét szükségletek parancsa. Ezért van az, hogy számos primitív nép úgyszólván a mai napig nem jutott túl a *kettő, három, négy, öt* illetőleg a *hat* stb. fogalmának a kialakításán. Mindaz, ami ezeken a számokon túl van, számára a *sok* határozatlan képzetével azonos.

A mai tizes számrendszerhez az ember nem egyszerre, nem egyenes úton jutott el. Hosszú kerülőutakat kellett bejárnia, míg a tizes számrendszer előnyeit felismerte s megtette számműveletei alapelvévé.⁴ Az e kerülőutakon

getreten entweder mit dem Dezimalsystem, das sich an die Zweiheit der Hände anschließt, oder dem Vigesimalssystem, das die Zweiheit der Füße noch dazu nimmt. Man war früher geneigt, das Quinarvigesimalssystem als das ältere von beiden zu betrachten. Wir sprechen uns hier noch nicht darüber aus, sondern halten die Möglichkeit offen, daß auch das Quinardezimalsystem unmittelbar aus dem systemlosen Zählen oder dem Paarsystem hervorgegangen sei.

Beim Quinardezimalsystem liegt der Gesamtreihe des Zählens nicht die Fünf, sondern die Zehn zugrunde, so daß also die nächst höhere Zahl nicht $5 \times 5 = 25$, sondern $10 \times 10 = 100$ ist. Aber jede Dekade ist quinar unterbrochen, und die Zahlen von 5 bis 10 sind zusammengesetzte Formen, entweder Additionen zu fünf, oder Subtraktionen von zehn, oder Bildungen des Paarsystems oder Mischungen von zweien oder dreien dieser Bildungsweisen. Auch die Zahl 10 selbst läßt oft genug noch einen zusammengesetzten Charakter $= 2 \times 5$ oder $=$ zwei Hände erkennen.

Man mag theoretisch den Satz vertreten, daß die Zahlen von 5 bis 10 alle durch Zusammensetzung entstanden seien. Aber man muß dann auch jedenfalls den Satz gelten lassen, daß es jetzt Sprachen gibt, bei denen eine derartige Zusammensetzung nicht oder sehr beschränkt ersichtlich ist, oder wo eine früher bestehende Zusammensetzung derartig verwischt ist, daß sie von dem praktischen Sprachgefühl nicht mehr empfunden wird. Wir haben alsdann ein reines Dezimalsystem vor uns.

Wenn das Quinarsystem mit dem Vigesimalssystem verbunden ist, so entsteht das Quinarvigesimalssystem. Es gilt hier betreffs der Entstehung der Zahlen von 5 bis 10 dasselbe, was beim Quinardezimalsystem gesagt worden ist. Die Zahlen 10 bis 15 sind Zusammensetzungen mit »zehn« in Additionsform, und auch die Zahlen von 15 bis 20 sind hier häufiger Additionsformen als bei den Zahlen von 5 bis 10. Oft aber beginnt bei »elf« auch schon die Zählung an den Zehen des Fußes: $11 = 1$ am Fuß, $15 =$ ein Fuß (vollendet), $20 =$ (beide Hände) beide Füße (vollendet), oder $=$ ein Mensch."

³ Arra vonatkozólag, hogy primitív fokon a számolás mennyire szinte a testhez »tapad«, FETTERWEIS (i. m. 39) a következő érdekes példákat hozza fel: „In Afrika finden sich Gesten an Händen und Füßen für die Zahlen von 1 bis 20 unter den Bantunegern, z. B. bei den Bua, bei den Stämmen des Leopoldsees, bei den Gogo und bei den Nyandja, unter den Sudannegern z. B. bei den Baria, Kunama, Abarambo, Banda, Hausa und Asande oder Niam-Niam. Die Abaramba zeigen die Zahlen bis 5 mit einer Hand an, bis 10 mit beiden Händen, bis 15 mit beiden Händen und einem Fuß und bis 20 mit beiden Händen und beiden Füßen. Sie schlagen bei 10 beide Hände gegeneinander, bei 15 beide Hände auf ein Bein und bei 20 beide Hände auf beide Beine auf einmal. Die Niam-Niam umfassen, wenn sie 15 aussprechen, das eine Knie mit beiden Händen, offenbar um »10 + 5« anzudeuten. Für 20 haben sie zwei Worte. Wenn sie das eine aussprechen, so umfassen sie beide Knie mit beiden Händen, was offenbar »10 + 10« bedeutet."

⁴ A tizes számrendszer a gyakorlatban sokkal jobban bevált, mint a nehézkes, nehezen áttekinthető huszas számrendszer, ezért a kettő küzdelméből majdnem mindenütt a tizes került ki végül is győztesen. L. erre vonatkozólag SCHMIDT (i. m. 370—1): „Wir brauchen uns also nicht zu wundern, daß er [der totemistisch-vaterrechtliche

való bolyongás emlékeit valamilyen formában úgyszólván minden nyelv őrzi. Nyilvánvaló például, hogy az indoeurópai népeknél, amelyek egyébként már az indoeurópai alapnyelv korszakában eljutottak a tízes számrendszerig, a tízes számrendszert négyes számrendszer előzte meg.⁵ Erre mutat egyebek között az a körülmény, hogy a 'nyolc' jelentésű számnév duálisi forma, tehát *nyolc* = 'két négy'. A 'kilenc' jelentésű számnév pedig etimológiailag valószínűleg az 'új' jelentésű melléknévvel függ össze, vagyis a *kilenc* a *négy* kétszerese, a *nyolc* után következő *új* számot jelentette. Ugyancsak a régi idők emléke a 'húsz' jelentésű indoeurópai szám duálisi alakja is. Ez viszont arról tanúskodik, hogy valaha az indoeurópai népek ősei is a kéz és a láb ujjait használták számolási műveleteiknél segédeszközül. A latin *viginti*, óind. *vimśati*- jelentése ugyanis 'mindkét tízes', vagyis 'a két kéz és a két láb ujjainak összege'.⁶

Hasonló a helyzet az uráli nyelvekben is. A szamojédoknál *nyolc* = 'két négy'.⁷ Köztudomású továbbá, hogy a finnugor nyelvekben csupán a számsor első hat tagjának a neve azonos. A 'hét' jelentésű számnév már indoeurópai eredetű jövevényszó. Ez arra mutat, hogy a finnugor népek eredetileg egy hatos vagy hetes számrendszer kialakításáig jutottak el. Egy régi hetes számrendszer emlékei az ugor népek népköltésében mindenesetre kimutathatók.⁸

Ugyancsak ide sorolható az a jelenség, hogy a finnugor nyelvek a *nyolc* és a *kilenc* fogalmát a *tíz* fogalmához viszonyítva fejezik ki: *kettő a tízhez*,

Kulturkreis. — K. F.] auch bei der Bildung der Zahlwörter eine so lange Strecke, bis zu »zwanzig« hinauf, mit den Körperteilen zusammengeht.

Freilich ist diese Strecke zu lang, das System bleibt deshalb zu eng mit der materiell-sinnlichen Anschauung verknüpft und erhebt sich deshalb schwerer zu jener abstrakter Leichtigkeit, die ein Zahlwortsystem bei fortschreitendem Gebrauch der Zahlen erfordert. Auch sind die Zahlformen infolge der längeren Zusammensetzung schwerfälliger; die Zahlgesamtheit, die dem Zählen zugrunde gelegt wird, die Eikosade, die Zwanzigzahl, ist gegenüber der Dekade, der Zehnzahl, etwas zu groß und deshalb unübersichtlich und schwierig. Wo Vigesimalssystem und Dezimalsystem miteinander in Berührung treten, wird deshalb auch fast überall das erstere durch das letztere verdrängt."⁹ — A huszas és tízes számrendszer viszonyára vonatkozólag l. még FETTWEIS i. m. 23—4.

⁵ A négyes számrendszer kialakulásának okát FETTWEIS (i. m. 23) a következőképpen magyarázza: „Manche möchten die Rechnung nach Vierergruppen aus der Bedeutung der 4 in der Zahlenmystik, also zunächst subjektiv, herleiten. Pott vermutet, die Zahlweise nach Vieren rühre von der objektiven Tatsache der Existenz von 4 menschlichen Gliedmaßen her. Die Erfahrung, die man in den Schulen ab und zu macht, daß nämlich 6- und 7-jährige Kinder geneigt sind, den Daumen beim Zählen an den Fingern zu übersehen oder als etwas Besonderes zu betrachten, möchte die Vermutung aufkommen lassen, daß auch bei Naturvölkern wenigstens hier und da die Entstehung des Vierersystems auf eine ähnliche Erscheinung zurückzuführen sei. In diesem Zusammenhang ist z. B. die Feststellung von Interesse, daß die Guayaki in Paraguay zählen, indem sie mit dem Daumen der Reihe nach auf die übrigen 4 Finger der gleichen Hand zeigen.”

⁶ Erre vonatkozólag vö. SCHMIDT i. m. 365—6.; KARL BRUGMANN, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1904. 362—3.; továbbá: FR. KLUGE—A. GÖTZE, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin—Leipzig 1934¹¹, 415.

⁷ A jurákban 8 = *sindteet* 'twice four' (B. COLLINDER, SUL. 433).

⁸ A finnugor népek hetes számrendszerére vonatkozólag l. a következő munkákat: HUNFALVY PÁL, A' kondai vogul nyelv: NyK. IX, 15; MUNKÁCSI BERNÁT, Árja hatás a finn—magyar nyelvek számszereiben: KSz. I, 245; B. H. Чернецов, Мансийский (вогульский) язык: Языки и письменность народов севера [a továbbiakban: ЯПНС.]. I. M.—L. 1937, 177.

egy a tízhez. E számnevek létrejöttében bizonyára szerepe lehetett a két kéz kiterjesztett ujjainak. A *nyolc* és a *kilenc* áttekintése ugyanis abban az esetben, ha a kéz ujjain viszonyították a tíz-hez, egyszerűsödött a *kettő*, illetőleg az *egy* mennyiségének sokkal könnyebb áttekintésévé.

Itt említhetjük meg azt is, hogy az uráli nyelveknek nincs közös szavuk a tíz fogalmának a jelölésére. Van ugyan több finnugor eredetű, nyilvánvalóan 'tíz' jelentésű szó a finnugor nyelvekben az idegen eredetűek mellett, ezeknek a jelentése azonban alkalmasint nem 'tíz' volt eredetileg, hanem egy határozatlan mennyiséget jelöltek.⁹ Ez is amellet bizonyít, hogy a finnugorságban a tizes számrendszer viszonylag késői fejlődés eredményeként alakult ki. Hiba volna tehát a finnugor nyelvek problematikus számneveiben mindenáron a tizes számrendszer nyomait keresnünk, hiszen a nyelvi tények ennek éppen az ellenkezőjére jogosítanak fel bennünket.

Mint a továbbiakban látni fogjuk, a magyar *húsz* számnév és rokonnyelvi megfelelői feltehetőleg szintén annak emlékét őrzik, hogy valaha az uráli alapnyelvben, vagy legalábbis a finnugor nyelvekben a számolásnak az egyik végpontja a *húsz* volt. Vagyis: a magyar *húsz* szó s rokonnyelvi megfelelői nem a 'két tíz' jelentést hordozó elemeket őrzik, mint ahogyan eddig hitték, hanem a számolás alapjául szolgáló húsz emberi ujj képzetére utalnak.¹⁰

⁹ A finnugor nyelvek 'tíz' jelentésű szavait l. SZINNYEI JÓZSEF, FgrSprw. 109—10. — A finnugor nyelvek tőzszámneveinek összeállítását l. NYK. XVI, 153: „Az öt altaji nyelvcsoporthoz alapszámnevei” [B. J.].

¹⁰ Egyes szibériai nyelvek érdekes példákat szolgáltatnak a számfogalmak kialakulásának történetéhez. A jukagir (odul) nyelvben $4 = 3 + 1$, $6 = 3 + 3$, $8 = 4 + 4$, az 'öt' jelentésű számnév pedig feltehetőleg a 'tenyer' jelentésű szóval függ össze. A 'tíz' jelentésű szó etimológiája tisztázatlan. A további tizesek szabályos multiplikatív képzések: $20 = 2 \times 10$, $30 = 3 \times 10$, $40 = 4 \times 10$ stb. A jukagir nyelvben tehát egymás mellett él a hármas, négyes, ötös és tizes számrendszer [B. И. Иохельсон, Одульский (юкагирский) язык: ЯПНС. III. М.—Л. 1934, 164.].

A csukcs (luoravetlán) nyelvben az 'öt' jelentésű számnév ugyanabból a töből van képezve, mint a 'kéz' jelentésű szó. A 8 jelentése 'как раз третий', azaz 'третий палец второй руки'; a 9 jelentése 'один сзади', vagyis: 'один палец второй руки еще не сосчитан'. A 10 jelentése 'двуручный'. A 15 jelentésű szó etimológiailag valószínűleg a 'láb' jelentésű szóval függ össze. A 20 jelentése 'принадлежащий человеку' [B. Т. Богораз, Луораветланский (чукотский) язык: ЯПНС. III, 25].

A korják (nimilán) nyelvben is hasonló a helyzet: az 5 jelentése 'рука', a 10 jelentése 'двуручное', vagyis 'двуручное количество пальцев'. A 20 jelentésű szó a 'мужчина', 'человек' jelentésű szó locativusa, s így tulajdonképpen ezt jelenti: 'в человеке', vagyis: 'количество пальцев, содержащееся в человеке' [С. Н. Стебницкий, Нымыланский (коряцкий) язык: ЯПНС. III, 67].

Az ázsiai eszkimók (juitok) nyelvében az 5 jelentése 'рука', a 6 jelentése 'перескочивший через пространство на другую руку' (a 'переезжать на другой берег' jelentésű igéből). A 7 jelentése 'второй перескочивший', a 8-é 'третий на другой стороне', a 9-é 'четвертый на другой стороне'. A 10 jelentése 'вверх', vagyis: 'обе руки поднимаются вверх'. A 20 jelentése 'целый человек' [B. Т. Богораз, Юитский (азиатско-эскимосский) язык: ЯПНС. III, 116].

Ezek a számnevek is azt bizonyítják, hogy primitív fokon mennyire fontos szerepet játszanak a számolásban a kéznek és a lábnak az ujjai, s mennyire arra törekszik a primitív ember, hogy mennél kisebb mennyiséget kelljen áttekintenie. Ez utóbbi szempont magyarázza azt a jelenséget, mint fentebb utaltunk rá, hogy a finnugor nyelvek többségében is $8 = 'kettő a tízhez'$, $9 = 'egy a tízhez'$. A finnugor nyelvekben ezt indoeurópai hatásnak tulajdonítják, de nem feltétlenül kell indoeurópai eredetűnek tartanunk, hiszen ez a jelenség világszerte el van terjedve. Így ausztrónéziai, semita, hottentotta, bantu, kaffer, szudáni, tibeti, burmai, dravida, ajnu, eszkimó, indián, új-guineai stb. népeknél (vö. FERRWEIS i. m. 71—2).

2. A magyar *húsz* szó etimológiai kapcsolatait már GYARMATHI megkísérli felderíteni (Affinitas 1798, 179, 127), a teljes etimológiai sort azonban a magyar kutatók közül elsőként HUNFALVY PÁL állítja össze (A' vogul föld és nép 1864, 263, 268). A magyar szót előbb csak az obi-ugor és a permi szavakkal veti egybe. W. SCHOTT az első, aki a megfelelések számát a mordvin szóval gyarapítja (Das Zahlwort in der tschudischen sprachklasse, wie auch im türkischen, tungusischen und mongolischen 1853, 4—5). BUDENZ elfogadta HUNFALVY összeállítását s azt mintegy szentesítette is (MUSz. [1873], 123). A későbbi kutatók, nyilvánvalóan BUDENZ nagy tekintélyének hatása alatt, szintén elfogadják a HUNFALVY összeállította etimológiát. Igaz ugyan, hogy nem egyszerre, mert például SZINNYEI JÓZSEF a „Magyar nyelvhasznítás” 2. kiadásában a magyar szót még csak az obi-ugor szavakkal veti egybe (1902). Az 1905-ben megjelent 3. kiadásba s a későbbi kiadásokba azonban már ő is felveszi a megfelelő permi szavakat és a mordvin szót is.¹¹

J. A. LINDSTRÖMNÉL vetődik fel először az a gondolat, hogy a magyar *húsz* szó és rokonyelvi megfelelői voltaképpen összetett szavak, bennük a két és a tíz számnév lappang (Försök att visa grammatikaliska formers uppkomst i finska språken 1847, 37). Ettől kezdve úgyszólván minden kutató azt igyekszik bizonyítani, hogy a magyar *húsz* rokonyelvi megfelelőivel együtt = 'két tíz'.

Ismét csak BUDENZ volt az, aki döntően befolyásolta a *húsz* szóra vonatkozó későbbi nézeteket, mert *húsz* számnévünket a MUSz.-ban ő is 'két tíz' jelentésű elhomályosult összetételnek magyarázza. Mivel BUDENZ össze is foglalja és kritikailag megrostálja az addigi nézeteket, azért csak az ő felfogását ismertetjük részletesebben. A későbbiek során viszont ismeretjük majd még YRJÖ WICHMANN és REISMAN ELEK nézeteit is. Ők ugyanis elutasították a *húsz* számnévre vonatkozó közkeletű felfogást, s más irányban keresték a szó etimológiájának megfejtését.

3. BUDENZ a MŰSz. 123. lapján a következő összeállítást adja a *húsz* etimológiai összefüggéseiről: *húsz* (acc. *húsza-t* viginti; *húszad*, -dik vicesimus): oszt. *χūs* *húsz* | osztS. *kōs* | osztB. *χuz* *húsz*, *χuzmit* *huszad*.

vog. *kus* *húsz*, *kust* *huszad* | vogK. *kus* | vogP. *χus*.

zürj. *kiz* *húsz*, *kizöd* *huszad* || votj. *kiz* *húsz*, *kizüti* *huszadik*.

mord. mordE. *komš* *húsz*.

Szerinte a *húsz* stb. éppúgy multiplikatív összetétel, mint például a *harminc*, *negyven*, *ötven*. A mordvin *komš* alakból indul ki. Ezt egy *ko-* és egy *-mš* elemre tagolja. Az *-mš* elemben a zürjében és a votjában meglevő *-mš* = 10 elem megfelelőjét látja (vö. zürj. *nelamš* '40', votj. *ukmš*, zürj. *okmš* '9'), a *ko-* elemet viszont a két mélyhangú alakjának tartja. A *húsz* régi alakjául egy **hsmšz* (illetőleg **kšmas*) alakot tesz fel. Ebből *m > v* hangváltozással előbb **hšvšz* lett, majd összevonás révén *húsz*. A magyar *húsz* és a mordvin *komš* szerinte úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. a *m. nyúl* és a mordv. *numəl*, *numolo*.

A *húsz* szót tárgyaló szócikk így végződik: „Szól pedig a *húsz*-nak ilyen régiebb *hsmšz* alakja mellett még a rákövetkező *harmincz* tizes-számnév is, melyben az *-ncz* tized-jelentő rész inkább *-mšz* (*mšz*)-bol fejthető meg

¹¹ A *húsz* szóval foglalkozó irodalom áttekintését l. YRJÖ WICHMANN „Ung. *húsz* und verwandtes” című cikkében: SUST. LII, 340—4.

(*harmimsz, harmimssz*), mintsem a *tíz*-ből; nem különben a *kilencz* is, e h. *kilemcz, kile-misz*. V. ö. a *nyolcz* cikket.”

4. BUDENZ magyarázata az első pillanatban igen meggyőzően hat. Ha azonban alaposabban meggondoljuk a kérdést, számos ellenvetést lehet tenni BUDENZ érvelésével szemben. A tények alaposabb vizsgálata során ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy BUDENZ figyelmét számos körülmény elkerülte. Ez egyrészt bizalmatlanná tesz bennünket BUDENZ magyarázatával szemben, másrészt pedig feljogosít arra, hogy új szempontokat vessünk fel a *húsz* szó etimológiáját illetően. Miket lehet ellene vetni BUDENZ etimológiájának?

1. BUDENZ kétségtelenül nem is gondolt annak lehetőségére, hogy a *húsz* más is lehet, mint 'két tíz'. Eleve úgy fogott hozzá a szó magyarázatához, hogy végül is annak kellett kiderülnie, hogy a *húsz* nem más, mint a 'két' és a 'tíz' jelentésű elemeket magában foglaló elhomályosult összetétel. BUDENZ tehát mindenáron a tízes számrendszert akarta megtalálni a *húsz* számnévben. Mint már fentebb utaltunk rá, a tények erre nem feltétlenül jogosították fel. Ha ugyanis elfogadjuk az ugor, a permi és a mordvin szavak etimológiai összetartozását, ez azt jelenti, hogy azok a finnugor alapnyelv idején már 'két tíz' jelentésben megvoltak. Egy olyan korszakban kellett tehát már meglenniük, amikor még a tízes számrendszer nem válhatott általánossá. Márpedig nyilvánvaló, hogy a tízes számrendszer a finnugorság története során eléggé későn váltotta fel a korábbi számrendszert vagy számrendszereket. Ezt egyebek között a már említett körülményeken kívül az is nyilvánvalóvá teszi, hogy a finnugor nyelveknek nincs közös szavuk a *tíz* fogalmának a jelölésére. Ha elfogadjuk tehát azt, hogy *húsz* = 'két tíz', akkor ennek az „összetétel”-nek abban az időpontban kellett volna létrejönnie, amikor még az az alapelv, amelynek alapján keletkeznie kellett, voltaképpen még nem is volt meg. Vagyis ily módon a *húsz* — „*filius ante patrem*”.

2. Az a körülmény, hogy a mordvinban a 'két, kettő' jelentésű számnév *kafta, kavlo*, erősen kétségessé teszi, hogy a *komš, komás* szó — feltételezett *ko-* alkotórésze révén — kapcsolatban van a finnugor *két, kettő* számnévvvel. A permi nyelvek *-mš* szava is nehéz problémákat vet fel. Ez a szó ugyanis csonkítatlan, teljes alakban van meg a zürjén 'nyolc', 'kilenc', 'harminc', 'negyven', 'ötven', 'hatvan' jelentésű száminevekben.¹² A *húsz* jelentésű szó azonban a permi nyelvekben *kjž*. Mivel magyarázható, hogy a *-mš* csupán ebben a szóban redukálódott egyetlen *-ž* hanggá? Az *-s > -ž* hangváltozást is meg kellene valamiképpen magyarázni!

Kétséges tehát, hogy a permi *kjž* szóban a 'tíz' jelentésű *-mš* rejtőzik. Ha pedig ez így van, kétségessé válik a mordvin *komš, komás* szó összefüggése egyrészt a permi *kjž*, másrészt a *-mš* szóval is. Mivel pedig a permi szó az ugor szavakkal nehézségek nélkül egybevethető, ilyenformán a mordvin szónak az ugor szavakkal való kapcsolata is elesnék. Meg kell még itt említenünk azt is, hogy a zürjén nyelv udorai nyelvjárásában van egy szó,

¹² MUNKÁCSI BERNÁT i. m. 249 a zürjén nyelv udorai nyelvjárásából a következő adatokat közli: *ko-mš* '30', *nela-mš* '40', *veti-mš* '50', *kwaiti-mš* '60'. Továbbá: zürj. *kőkja-mš*, permi, izsmai *kikja-mš* '8' = votj. *tamš, tamš* id.; zürj. *ök-mš*, izsmai *ok-mš* '9' = votj. *uk-mš, uk-mš* id. Vö. még NyH. 7 56.

amely leginkább emlékeztet a mordvin szóra: *komš*. Csakhogy ennek jelentése nem 'húsz', hanem 'harminc' (l. a 12. sz. jegyzetet).

Mindezekből nyilvánvaló egyrészt az, hogy a mordvin *komš*, *komš* szóban nem sok joggal gyaníthatunk egy 'két tíz' jelentésű elhomályosult összetételt, másrészt pedig az, hogy a mordvin szó feltehetőleg nem függ össze etimológiailag a permi és az ugor szavakkal.

3. Ha elfogadjuk BUDENZnek azt az érvét, hogy a magyar *nyolc*, *kilenc* és *harminc* számnevek *-c*, *-nc* végződése szintén a permi nyelvek *-mš* szavát rejti magában, nem érthető, hogy a *húsz* esetében miért nem ment végbe az *-sz* > *-c* hangváltozás. Ha ugyanis BUDENZnek igaza van, a *húsz* alak helyett **hunc*, illetőleg **húc* alakot váránk.

5. Az eddigiekben saját kétségeinket adtuk elő BUDENZ etimológiájával kapcsolatban. Most rátérünk YRJÖ WICHMANN felfogásának ismertetésére, aki — miként már említettük — szintén nem tartotta összetételnek a magyar *húsz* számnevet s rokonyelvi megfelelőit. WICHMANN cikke 1923-ban íródott s 1924-ben jelent meg (Ung. *húsz* und verwandtes: SUST. LII, 340—8). Sajátos módon semmi különösebb visszhangot nem váltott ki, pedig érvelése rendkívül meggyőző, s annyit mindenesetre sikerült valószínűsítienie, hogy a kérdéses számnév nem lehet összetett szó.

Lássuk hát WICHMANN érveit:

[1.] „Zunächst fragt man sich, warum die inlautenden konsonanten des »ersten gliedes«, des zahlwortes »zwei« — jetzt mord. *-vt-*, *-ft-*, wotj. *-kt-*, syrj. *-k-*, ostj. *-f-*, *-k-* usw., wog. *-t-*, ung. *-t-*, *-tt-* — spurlos in allen fraglichen sprachen verschwunden sind. Das hohe alter der »zusammensetzung« kann den schwund nicht rechtfertigen. Man kann doch nicht ohne weiteres einsehen, warum die inlautenden konsonanten des zahlwortes für »zwei« z. b. in dem alten abgeleiteten worte ung. *ketted*, wog. *kidit*, syrj. *kikéd*, wotj. *kjkteti*, fi. *kahdente-* 'der zweite', oder in dem alten kompositum mord. *kavkso*, *kafksa* 'acht' = fi. *kahdeksan* usw. von zäherer lebenskraft gewesen sein sollen, als in dem worte *húsz* usw.”

[2.] „Zweitens befremdet es, dass ung. *húsz*, wog. *hšs*, ostj. *šos* hintervokalisch, ung. *két*, wog. *kit*, ostj. *käf* dagegen vordervokalisch sind. BUDENZ MUSz. p. 123 u. 26 beseitigt diese schwierigkeit durch voraussetzung zweier alter finnisch-ugrischer nebenformen des wortes für »zwei«: einer hintervokalischen und einer vordervokalischen (**kskts* und **kšktš*). In den ugrischen sprachen hätte sich also die hintervokalische nebenform nur in dem worte für »zwanzig« behauptet. Es ist aber mehr als unsicher, ob es in der finnisch-ugrischen ursprache von diesem worte zwei nebenformen von der erwähnten art gegeben hat, denn das nebeneinander von vordervokalischen formen in den ugrischen sprachen und von hintervokalischen in den übrigen kann auch ohne solche ursprachlichen nebenformen erklärt werden. Es ist auch zu bemerken, dass man in der finnisch-permischen sprachgruppe nicht die geringste spur von der vorausgesetzten vordervokalischen nebenform findet”.

[3.] „Und wie steht es mit dem auslautskonsonant des wortes? Das »zweite glied« soll mit syrj.-wotj. *-mš* (»-zehn«) identisch sein. Dies endigt aber auf un mouilliertes *s*, wogegen syrj.-wotj. *kiž* 'zwanzig' im auslaut mouilliertes *ž* hat! Auch im mordwinischen ist der sibilant mouilliert: mord. *komš*. Im auslaut stimmen also einerseits syrj.-wotj. *kiž*, mord. *komš* und andererseits syrj.-wotj. *-mš* schlecht zusammen.”

[4.] „Zuletzt sei noch darauf aufmerksam gemacht, dass der anlautskonsonant in ung. **hűsz** usw. nach meiner ansicht ursprünglich eine aspirata (**k̄*-) gewesen ist, wogegen ung. **két** usw. mit unaspiriertem **k*- anlautete.“

Erveinek összegezéseképpen WICHMANN a következőket mondja (i. h. 346—347. l.):

„Ung. **hűsz** und seine verwandten haben offenbar nichts mit den wörtern für »zwei« und »zehn« zu tun. Es ist wahrscheinlich überhaupt kein kompositum, sondern vielmehr ein selbständiges, nicht zusammengesetztes wort, welches ursprünglich möglicherweise eine unbestimmte oder mehr oder weniger bestimmte menge bezeichnete und später die bedeutung »zwanzig« erhielt. Jagd und fischerei treibende völker haben oft wörter, welche z. b. ein bund eichhornfelle oder fische von so und so viel stück bezeichnen, vgl. z. b. wog. **ńęgnyl** 'bündel trockener fische; ein bund von zehn stück eichhornfelle' (AHLQVIST), *leynneymal* KU 'bund von zehn stück eichhornfelle' (KANNISTO, mündliche mitteilung); ostj. *kār3* 'bündel, bund gegenstände in bestimmter anzahl' (KARJALAINEN, OL 190), wog. *kβarak*, *kβāyek*: *leηkβarak* LO, *leηkβāyek* So. 'bund von zehn stück eichhornfelle' (KANNISTO, mündl. mitt.). Es wäre ja nicht undenkbar, dass ein ähnliches wort allmählich die bedeutung eines zahlwortes erhielt.¹³ Oder auch ein »menge« oder »anzahl« im allgemeinen bedeutendes wort konnte die bedeutung »zwanzig« bekommen, ähnlich wie das dem'fi. **luku** 'anzahl, zahl' entsprechende wort

¹³ Így magyarázza KAI DONNER (Über die anlautenden spiranten und verschlusslaute im samojedischen und uralischen: MSFOu. XLIX, 136—7) a 'tíz' jelentésű samojed szó (jurák *jüü*, [*jüüd-*, *jü*] COLLINDER, SUL. 433) mai jelentésének kialakulását is. Egybevétve a samojed szót a finnugor *vüsi* stb. szavakkal, ezeket mondja: „Der form nach stimmen die sam. und fiugr. wörter sowohl im anlaut wie im inlaut vollständig überein.“

Semasiologisch existiert scheinbar ein grosser unterschied zwischen den betreffenden wörtern. Das sam. wort bedeutet »zehn« und das fiugr. »fünf«. Zuerst müssen wir uns jedoch erinnern, dass das dezimalsystem in der uralischen ursprache nicht existierte, sondern wahrscheinlich später von fremden völkern entlehnt wurde. Viele zeichen deuten darauf, dass man im uralischen die siebenzahl als die ursprüngliche einheits- und mehrheitszahl annehmen muss. Das wort für »fünf« ist im sam. unbekanntem ursprungs und nicht mit anderen namen für fiugr. zahlwörtern verwandt. Daraus geht auch hervor, dass das fiugr. wort für »fünf« in der ursprache nicht unbedingt die jetzige bedeutung gehabt haben muss. Es scheint mir vielmehr wahrscheinlicher, dass wir uns die ursprüngliche bedeutung des wortes anders vorstellen müssen. Im fi. und est. bedeutet das wort ausser »fünf« noch »viel, eine unbestimmte menge« usw. Diese bedeutung kann sehr gut die ursprüngliche sein oder wenigstens ursprüngliche verhältnisse widerspiegeln. Da sich die bedeutung später differenziert und spezialisiert hat, haben wir im fiugr. die bedeutung »fünf« und im sam. »zehn« bewahrt. Im sam. hat das wort diese bedeutung mit dem aufkommen des dezimalsystems in der sprache erhalten. Wenn die bedeutungsentwicklung auch nicht ganz genau der obigen linie gefolgt ist, müssen wir die zusammenstellung doch meines erachtens auch in semasiologischer hinsicht für genügend begründet halten.“

Donner nézetét támogatja az a körülmény is, hogy a samojed *jüü*, *jü* stb. szó mai jelentése nem csupán 'tíz', hanem 'kilenc' is. Vö. *haasajüü*, *haasawajüü* 'kilenc', *luucajüü* 'tíz'. A *haasa-*, *haasawa-* jelentése 'ember', 'samojed', a *luuca-* jelentése pedig 'orosz'. A *jüü* jelentése ezek szerint illyesféle lehetett: 'a nagy szám', s így *haasajüü*, *haasawajüü* 'a samojedek nagy szám', *luucajüü* 'az orosz nagy szám'.

Az utóbbi feltevést támogatja az is, hogy — miként N. M. TERESCSENKO szíves szóbeli közlése alapján tudjuk — a samojedek eredetileg kilenc mőkuszprémet kötöttek egy csomóba. Ez is arra mutat, hogy a „kilenc“ valóban egy „kerek“ számot, egy nagy számot, egy egységet jelentett náluk.

Ma már tíz mőkuszprémet szokás egy csomóba összekötözni.

in mehreren finnisch-ugrischen sprachen die bedeutung »zehn« hat. Vgl. auch syrj. *-mijn* »-zig« (z. b. *nielä mijn* 'vierzig') = syrj. *mijn* 'viel' (in *ki-mijn* 'wie viel?', *si-mijn* 'soviel' u. a.), fi. **moni** 'mancher, viele, manche, vielfach' (s. zuletzt FÜF XIV 90—92). Jedenfalls ist es unnötig, in allen zehnern über zehn ohne ausnahme unbedingt eine multiplikative bildung zu suchen. Wir haben ja auch im wogulischen einen zehner, der offenbar ausserhalb der multiplikativen zählmethode entstanden ist, nämlich das wort für »dreissig«: *βät, βēt* (KANNISTO, Zur gesch. 96). Ähnlich verhält es sich ja auch mit russ. *copokъ* 'vierzig'.

WICHMANN érvei — az első három mindenesetre — komoly megfontolást érdemelnek s még inkább valószínűvé teszik, hogy a kérdéses szavaknak semmi közük sincs a két és a tíz számnevekhez. Más szavakkal: a magyar *húsz* számnév s rokonnyelvi megfelelői nem tekinthetők összetett szavaknak, elhomályosult összetételeknek.

Ami WICHMANN ama nézetét illeti, hogy a *húsz* eredetileg valamilyen határozatlan mennyiséget jelölt s csak később tett szert mai határozott számnévi jelentésére, nem látszik teljességgel valószínűtlennek. Erre a kérdésre egyébként a továbbiak során még majd visszatérünk.

A teljesség kedvéért WICHMANN cikkével kapcsolatban még meg kell említenünk, hogy WICHMANN a maga részéről nem vonta kétségbe a mordvin *komś, koməs* szónak a permi és az ugor szavakkal való etimológiai kapcsolatát. Éppen ezért e szavak előzményeül **kəmsś, *kəmsśə,* illetve **kəmsə* alakokat tételez fel.

6. A *húsz* számnév kérdésével WICHMANN után ORBÁN GÁBOR foglalkozott behatóbban (A finnugor nyelvek számnevei. Bratislava — Pozsony 1932, 59—63). Munkája kísérlet a finnugor nyelvek számneveire vonatkozó addigi kutatások összefoglalására. Itt most csak a *húsz* szóra vonatkozó fejezettel foglalkozunk részletesebben, de adandó alkalommal még vissza szándékszunk térni ORBÁN munkájára. Annyit azonban már most megállapíthatunk, hogy ORBÁN munkája felett nagyon eljárt az idő, úgyhogy szükséges volna a finnugor nyelvek számneveinek kérdéseit újból összefoglalóan feldolgozni. ORBÁN ugyanis meglehetősen kritikátlanul nyúl a kérdésekhez, gyakran ellentmondásba jut sajátmagával, önálló megállapításai többnyire nem állják ki a kritikát, azonkívül dolgozatának filológiai apparátusa sem megbízható. S azt sem szabad szem elől téveszteni; hogy az utóbbi 25—30 év során számos olyan új eredmény látott napvilágot, amelyeknek kritikai feldolgozása bizonyára jelentősen gyarapítaná tudásunkat a finnugor nyelvek számneveit illetően.

De lássuk, mit mond ORBÁN a *húsz* számnévről.

Elöljáróban ezt a megállapítást teszi: „A magyar *húsz*-nak és rokonnyelvi megfelelőinek kérdése mai napig tisztázva.” (60). Kissé lentebb így folytatja: „*Budenz* már helyesebb alapról indul ki [ti. mint CzF. — K. F.]; ő is, mint már előtte Lindström, Europaeus és Schott is, a magyar *húsz* számnévben a két tíz fogalmi jeleit keresi; más nyelvek is hasonló módon fejezik ki ezt a számnevet, így pl. a finn: *kaksikymmentä* = 2 10, a szlovák is: *dvasat* = dva-ésat; a magyar *húsz* összetett volta mellett szól az a körülmény is, hogy a tíz-nek egyjegyű számokkal való minden többszöröse, pl. *harminc, hatvan, kilencven* stb., szintén összetétel.” Néhány bekezdéssel odébb (61) ezeket mondja: „A mondottak alapján a magyar *húsz*-nak is ezt kell jelentenie: két tíz. A szóvégi *sz* nem más, mint a *műs, műs, műs* össze-

vont alakja; ezt az msz > sz rövidülést Balassa is szabályos fejlődésnek tartja (l. Balassa, NyK. 17 : 323 és Munkácsi, ÁKE. 320—321)."

Az „összetétel” feltételezett első tagjával kapcsolatban így foglalja össze véleményét (i. m. 62): „A mondottak alapján a magyar *húsz* előtagjának is eredetibb **ksy-*, **ksy-*, **hsy*, *hú* szóalak felel meg. Ennek és a tíz jelentésű *mis*, *ms* utótagnak (Budenz szerint, aki egyébként átsiklik azon a nehézségen, amely az összetétel előtagjának magyarázatában mutatkozik, *m* : *v* hangváltozással, tehát ebből *hvszsz*) az összetételéből lett a mai magyar *húsz*.”

A továbbiakban vitatkozik WICHMANNAL, s bár nyilvánvalóan nem értette meg, vagy legalábbis nem mérlegelte eléggé WICHMANN érveit, elutasítja annak felfogását.

Mint látható, ORBÁN semmi újat nem mond a *húsz* számnévvel kapcsolatban s lényegében véve a BUDENZ óta közkeletű felfogást ismétli meg.

Végső soron tehát — be nem vallottan ugyan — mégis tisztázottnak veszi a *húsz* számnévvel kapcsolatos kérdéseket, noha előjáróban, mint láttuk, ünnepélyesen deklarálta, hogy azok nincsenek tisztázva. Az ilyen ellentmondások ORBÁN egész dolgozatára jellemzők.

7. ORBÁNNAL ellentétben REISMAN ELEK valóban újszerű magyarázatra tesz kísérletet (A magyar *húsz* szó és rokonai: MNy. XXX, 93—6). WICHMANN-hoz hasonlóan elveti azt a nézetét, hogy a *húsz* s rokonnyelvi megfelelői — beleértve a mordvin *komš*, *komš* szót is — összetett szavak s E. FELTWEIS [REISMANNÁL: FELTWEIS] már említett munkája alapján számos analogiára hivatkozva azt az ötletet veti fel, hogy a *húsz* szó etimológiailag összefügg a magyar *hím* szóval és annak rokonnyelvi megfelelőivel, s ily módon eredeti jelentése 'ember', 'férfi' lett volna.¹⁴

Idézzük REISMAN cikkének legfontosabb részét: „Ebből [ti. abból, hogy számos nyelvben a *húsz* számnév azonos az *ember*, *férfi* jelentésű szóval — K. F.] valamit tanulhatunk a finnugor nyelvekre nézve is. T. i. ezekben is van egy 'férfi' jelentésű szó, amelyet talán lehet egyeztetni a finnugor *húsz* szóval. Ez a szó: vogul TJ., TC. *kóm*, AK. *χóm*, KK. *kóm*, FK. *χúm*, AL., KL. *kum*, P., ÉV., DV. *kum*, FL. *χum*, Sz. *χum* 'Mann'; AK. *χómaj-*, *χómaj-*, KK. *kómaj-*, FK. *kémaj-*, P. *kímaj-* 'sich verheiratet (von der Frau)', *kím* 'Ehemann' | zürjén *komí* 'Syrjäne, Permier' | votják *kum* : *sara-kum* 'Syrjäne' (WIED.). Idetartozik még a magyar *hím* 'mas, masculus' is. Ha ezt a szót összevetjük a *húsz* szóval, látjuk, hogy csak az első szótag vocalismusa szorul külön megokolásra, mivel a szó consonantismusa világos. Vocalismus tekintetében is megállapíthatjuk, hogy a kérdéses két szónak a vogul alakjai meglehetősen jól illenek egymáshoz. Az eltérések csakis a KK. és FK. nyelvjárásokban jelennek meg, ezek azonban nem lényegesek. A votjákban pedig az *u* ~ *i* váltakozás nagyon gyakori. A zürjénben *o* ~ *i* megfelelés sokkal ritkább, de azért előfordul. Mind az *u* ~ *i*, mind az *o* ~ *i* váltakozás ós-permi eredetű. A magyar *húsz* : *hím* pedig az eredeti **u* ~ **i* váltakozásnak egyetlen magyar tükröződése volna. Mivel más esetben nem mutatható ki, a kapcsolat nem feltétlenül biztos.

¹⁴ T. E. UOTILA, Syrjänische Chrestomathie. Helsinki 1938, 98 a *küz* 'zwanzig' zónál a szójegyzékben kérdőjellel egybeveti a 'húsz' jelentésű permi, mordvin és ugor zavakkal a vogul *kóm*, *kum* 'Mann', *χum* 'Mensch, Mann' szót.

Az előadottak szerint tehát a finnugor **kšmsš* 'húsz' annyi volna, mint finnugor **kšms* 'férfi' + valami -*š* elem, amelynek a szerepe egyelőre homályos."

REISMAN ELEK véleményünk szerint egy lépéssel közelebb jutott a valósághoz, mint elődei. Az ugyanis nem látszik elképzelhetetlennek, hogy a mordvin *komš*, *komš* valóban kapcsolatban állhat etimológiailag a *hím* szóval s rokonyelvi megfelelőivel. Az ugor és a permi szavak esetében azonban ez nem látszik valószínűnek, mert ha e szavakkal vetjük egybe a *hím* szót, meg kell még az -*m* elem szerepét is magyaráznunk, mivel — mint láttuk — az ugor és a permi szavak nem függhetnek össze etimológiailag a mordvin *komš*, *komš* szóval, következésképpen -*m* elem nem is lehetett bennük.

Azt is lehetségesnek tartjuk, hogy a *húsz* eredeti jelentése valóban 'ember', 'férfi' volt. Erre már utaltunk is. A következőkben majd megkísérjük ennek bizonyítását.

8. Úgy véljük, az eddig előadottakból nyilvánvaló lehet a mi fel fogásunk. Ez a következőkben foglalható össze: 1. A *húsz* önálló, nem elemezhető szó, nem elhomályosult összetétel. Tehát nem elemezhető szét egy 'két' és egy 'tíz' jelentésű alkotórészre. Nem szükségképpen a tizes számrendszer alapján kell tehát megkísérelnünk megfejtését. 2. Valószínűnek tartjuk, hogy a *húsz* etimológiailag nem függ össze a mordvin *komš*, *komš* szóval. 3. Nem bizonyítható, hogy etimológiailag összefügg a *hím* szóval. 4. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy jelentése 'ember', 'férfi' lehetett, s ezért ebben az irányban kell megkísérelni megfejtését. WICHMANN-nal szemben tehát mi is úgy vélekedünk, hogy a *húsz* eredetileg nem valamilyen határozatlan mennyiséget jelölt. WICHMANN ugyanis nem okolja meg, hogy az eredetileg határozatlan mennyiséget jelölő szó miért é p p e n a 'viginti' jelentést vette fel. WICHMANN véleményét csak abban az esetben lehetne elfogadni, ha nem sikerülne jobb magyarázatot találnunk az óvénél.

9. Sajátos módon az eddigi kutatók nem gondoltak arra, hogy a *húsz* szó rokonságát a szamojéd nyelvekben keressék. Köztudomású, hogy eddig csak a 'két, kettő' és a 'tíz' jelentésű szamojéd számneveket egyeztetették finnugor számnevekkel. Ezek az egyeztetések sem tekinthetők véglegesen bizonyítottnak. A 'húsz' jelentésű szamojéd számnév szóba sem jöhet az egyeztetés szempontjából. Elég egy pillantás annak megállapítására, hogy semmi köze sem lehet a *húsz* szóhoz: jurák (nyenyec) *sida juš* 'húsz',¹⁵ jeniszeji szam. (enyec) *sidiuh*,¹⁶ tavgi (nganaszán) *siti biš*¹⁷ 'ua.'. Ez a szamojéd számnév tisztán felismerhetően a 'két, kettő' és a 'tíz' jelentésű számnevekből van összetéve, tipikus multiplikatív összetétel a tizes számrendszer alapján.

Így tehát nem jutunk semmire. Ha azonban a hangtani megfelelések oldaláról közelítjük meg a kérdést és meggondoljuk, hogy számos nyelvben valóban azonos a 'húsz' jelentésű szó az 'ember', 'férfi' jelentésű szóval, rábukkanhatunk valamiféle nyomra. A szamojéd nyelvekben ugyanis van egy 'ember', 'férfi' jelentésű szó, amely könnyen egyeztethető a *húsz* szóval s annak obi-ugor és permi megfelelőivel.

¹⁵ ЯПНС. I, 35.

¹⁶ Uo. 85.

¹⁷ Uo. 68.

Az alábbiakban közöljük PAASONEN összeállításában (Beiträge 236) ennek a szamojéd szónak a különböző változatait:

SzamJur. (CASTR.) *häsawa* 'Mann, Jurak, Samojede', Knd. *käsawa*, *käsama* 'мужчина'; Jen. *käsa* 'Mann'; Tvg. *kuajümu* 'Mann', (KLAPR.) *koijung* 'Mensch', *kajüjma* 'Mann', (PALL.) *kojung* 'Mensch';¹⁸ Kam. (CASTR.) *kuza* 'Mensch', Mot. (KLAPR.) *chazy* : *tëiagdychazy* 'alter Mann' [*tëiagdy* = kam. CASTR. *tekte* 'alt'], (PALL.) *kaza* 'человек'; Koib. (KLAPR.) *kaza* 'Mensch'; Taigi *chasa*, (PALL.) *çassa* id.¹⁹

A felsorolást HAJDÚ PÉTER összeállításából (Die Benennungen der Samojeden: JSFOu. LIV/1, 32—6) még a következő változatokkal egészítjük ki:

jeniszej-szam. (STRAHL.) „Samojedi Manzela” *Chas* (Nord- u. Ostliche Theil... Tab. Polygl. III. Classe); kamasz (PALL.) *kasá* 'человек' (Vocab. 44); (KLAPR.) *kasá* id. (Atl. IX.); *kuza*, *kuza* 'Mensch' (KamWb. 35a); (KLAPR.) *Chäsa* 'Mensch' (Atl. IX.).²⁰

HAJDÚ PÉTER idesorolja még (i. m. 35, 95) a *karagas* népnév második részét alkotó *-gas* szót és annak *-kas*, *-käs* változatait is.

HAJDÚ a szamojéd szavak alapalakjául egy **kös* formát tesz fel. Most pedig lássuk az obi-ugor és a permi nyelvek 'hús' jelentésű szavának különböző változatait, WICHMANN összeállításá alapján (i. h. 344—5): vogul T.J., TCs. *kös*, AK. *χös*, KK. *kuq'z*, FK. *kuq'z*, P., ÉV., DV. *kus*, AL. *kus*, Szó. *xy'z* 'zwanzig' (KANN., Zur gesch. 120);

osztják É. *χos* (PÁPAY), KO. *käs*, K. *χus*, *khus* (PÁPAI K.), I. *χüs* (CASTR., PATK.), Sz. *kös* (CASTR.) 'ua.';

zürjén V., Sz., L., Le., Ud. *kiz*, I. *kiz* 'ua.';

votják MU., J. *kiz*, G. *kiz* 'ua.'.

A teljesség kedvéért idevehetjük még a magyar *hús*, *husza-* számnevet is.

A felsorolt ugor és permi változatok mind veláris hangrendűek, mint a szamojéd szavak is. Vokalizmusuk és konzonzantizmusuk lehetővé teszi, hogy minden nehézség nélkül egyeztessük őket a szamojéd szavakkal. Közös uráli alapalakként feltehetünk mi is egy **kös* formát.²¹

A jelentéstani nehézségek azonban elég nagyok:

1. A szamojéd szavaknak tudomásunk szerint ma nem mutatható ki számnévi jelentése.²²

¹⁸ A szamojéd szónak ezek a változatai a jen. *käsa* kivételével képzett szavak. Erre vonatkozólag l. HAJDÚ i. m. 35.

A *häsawa* stb. típusnak a *kuajümu* stb. típushoz való viszonyára vonatkozólag l. ugyanott, 34. l., 2. sz. jegyzet.

¹⁹ A szamojéd szavak etimológiai összetartozására vonatkozólag l. még LEHTISALO: MSFOu. LVI, 77.

²⁰ N. M. TERESCSENKO szóbeli közlése alapján megemlítünk még egy változatot a Bolsaja Zemlja-i tündrai jurák nyelvjárásból: *hasu-*: *hasuju* '9', *hasujur* '90', *hasujonar* '900'.

²¹ A szóbelseji spiránsra vonatkozólag l. PAASONEN, Beitrage 235.

²² Az a körülmény, hogy a szamojéd és a finnugor számnevek között oly kevés az egyezés, nem zárja ki a 'hús' jelentésű ugor és permi számnevek összefüggését a fenti szamojéd szavakkal. A 'két tíz' jelentésű szamojéd számnév bizonyosan újabb képzés, vagyis feltételezhetően megelőzte egy másik forma, s ez lehetett az 'ember', 'férfi' stb. jelentésű szó. Az eredeti számnevek könnyen adják át a helyüket újabbaknak, különösen akkor, ha egy alacsonyabb műveltségű nép egy magasabb műveltségűvel kerül tartósabb, intenzívebb kapcsolatba.

2. A finnugor szavaknak nem mutatható ki 'ember', 'férfi' jelentése.

A nehézségek azonban mégsem áthidalhatatlanok. Elméletileg két lehetőségünk van:

1. A szamojéd nyelvekben elveszett a számnévi jelentés. Erre mutatna az a körülmény, hogy ma a szamojéd nyelvekben a 'húsz' jelentésű számnév egy 'két tíz' jelentésű szóval van kifejezve. Mint már utaltunk rá, az ilyen jellegű, a tízes számrendszer alapján kifejezett multiplikatív összetételek általában minden valószínűség szerint nem az ősi, eredeti állapotot képviselik. Ez feltehetőleg a szamojédra is érvényes.

2. A szamojéd szónak nem is volt számnévi jelentése. Így a szó számnévi jelentése már az uráli egység felbomlása után, a finnugor alapnyelvben keletkezett. A finnugor nyelvekben viszont az 'ember', 'férfi' jelentés eltűnését magyarázhatjuk a szinonimák meglétével. Vö. permi *murt*, *mort*, vogul *lum*, *kõm* stb., osztják *ku ~ kuj-*, magyar *ember*, *férfi*.

A kérdést bizonyítékok híján ma nehéz eldönteni. Ha azonban megfontoljuk, hogy milyen ősi és milyen általános az 'ember' és a 'húsz' jelentésű szavak azonossága, az első lehetőséget kell valószínűbbnek tartanunk.

10. Befejezésül a következőkben foglalhatjuk össze a kérdést:

1. BUDENZ és mindazok, akik a magyar *húsz* szóban és rokonnyelvi megfelelőiben a 'két tíz' jelentést keresték, módszertanilag helytelenül jártak el, mert a tényeket nem mérlegelték elég gondosan, törekvésüket a kérdéses szavak etimológiájának megfejtésére akarva-akaratlanul is egy fikció határozta meg, ez látásukat elhomályosította, úgyhogy saját magyarázatuk ellentmondásait sem vették észre s ennek következtében kitűzött céljukat sem sikerült elérniük. Eljárásuk történetietlen is volt, mert nem vették kellő mértékben figyelembe a reális történeti háttérrel.

2. Helytelen volt a mordvin *komš*, *komš* szót kellő megfontolás nélkül egyeztetni az ugor és a permi szavakkal. Mint láttuk, minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a mordvin szó nem függhet etimológiailag össze az ugor és a permi szavakkal. Módszertanilag az is kifogásolható BUDENZ-ék eljárásában, hogy az egyetlen mordvin alakból indultak ki, arra

Erről SETÄLÄ így ír: „Die übereinstimmung der zahlwörter wird ja oft als ein wichtiges zeugnis der sprachverwandschaft angeführt, wie sie es auch in der regel ist, wenn eine positive übereinstimmung vorhanden ist. Aber das fehlen der gemeinsamen zahlwörter beweist nicht das entgegengesetzte. Erstens hat man in der sprache auf einem sehr primitiven standpunkt nicht viel zahlwörter, wie auch die erfahrung mit den sprachen der naturvölker lehrt. Andererseits scheint auch das sprachmaterial auf diesem gebiet ziemlich beweglich zu sein. Eine ersetzung der erbwörter durch entlehnung ist eine garnicht seltene erscheinung: man sieht das zb. in den finnisch-ugrischen sprachen sowohl in älterer als in jüngerer zeit; man beachte nur *-deksan* 'zehn' in den verbindungen *kahdeksan* 'acht' (eig. 'mit zwei zeh'n') und *yhdeksän* 'neun' ('mit eins zeh'n') im finnischen, lappischen, mordwinischen und tscheremissischen, ebenso die erscheinung, dass in sprachen, welche einer starken russifizierung ausgesetzt gewesen sind, oft russische zahlwörter gebraucht werden. Aber auch die neubildung ist auf diesem gebiet tätig; vgl. zb. die neuentwickelten vigesimalsysteme im französischen und dänischen. Wir können natürlich nicht wissen, ob in der «uralischen» ursprache nur sehr wenige zahlwörter ausgebildet waren oder ob das eventuell vorhanden gewesene später in beiden sprachfamilien durch neues ersetzt worden ist. Mir scheint das letztere wahrscheinlicher zu sein, auch deshalb, weil es ein ursprachliches suffix zur bildung der ordinalzahlen gibt, wenn dieses suffix nicht eine wesentlich andere bedeutung gehabt hat.” (E. N. SETÄLÄ, Zur Frage nach der verwandschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen sprachen: JSFOu. XXX/5, 94—5).

alapozták egész elméletüket. Nem vették kellő mértékben figyelembe, hogy az ugor és a permi szavak egymással nehézség nélkül egyeztethetők, egységesen szemben állanak a mordvin szóval, s így megokoltabb is belőlük kiindulni, mint a mordvin szóból. Más szavakkal: öt (ugor és permi) adattal szemben egyetlen adatból indultak ki, azt tartották perdöntőnek, az ősi állapot képviselőjének.

3. Ily módon nem is gondolhattak arra, hogy a kérdéses szavak etimológiai kapcsolatait a szamojéd nyelvekben keressék.

4. Velük szemben az a véleményünk, hogy a magyar *hús* és obi-ugor, valamint permi megfelelői etimológiailag összefüggenek a fentebb felsorolt 'ember', 'férfi' jelentésű szamojéd szavakkal. A szamojéd és a finnugor szavak közös alapalakjaként feltehetünk egy közös uráli **ksés* alakot.

5. Ez azt jelentené, hogy az uráli alapnyelvben, de legalábbis a finnugor alapnyelvben valaha lehetett egy huszas számrendszer vagy legalábbis egy huszas számsor, melynek alapja a kezek és a lábak *hús* ujja volt.

6. Ha feltevésünk helyes, a számfogalmak kialakulásának egy ősi emléke maradt meg a magyar *hús* és finnugor megfelelői esetében.

KOVÁCS FERENC